

מצוות יישוב ארץ ישראל בזמן הזה

אוצר החכמה

אוצר החכמה

אוצר החכמה

א

הרמב"ן בפירושו לבמדבר (לג, נג): "והורשתם את הארץ וישבתם בה, כתב בזה"ל: "על דעתי זו מצות עשה היא, יצוה אותם שישבו בארץ וירשו אותה, כי הוא נתנה להם, ולא ימאסו בנחלת ה', ואלו יעלה על דעתם ללכת ולכבוש ארץ שנער או ארץ אשור וזולתן ולהתישב שם, יעברו על מצות ה'. ומה שהפליגו רבותינו במצות הישיבה בארץ ישראל ושאסור לצאת ממנה... בכאן נצטוינו במצוה הזו, כי הכתוב הזה הוא מצות עשה, ויחזיר המצוה הזו במקומות רבים, באו ורשו את הארץ". והניף ידו שנית בהשגותיו על הרמב"ם בס' המצות, שלדעתו ז"ל שכח הרמב"ם למנות מ"ע שנצטוינו לרשת הארץ אשר נתנה הקב"ה לאבותינו, שנא': וירשתם אותה וישבתם בה, ופרט אותה לגבולותיה: פנו וסעו לכם וכו' בערבה בהר ובשפלה ובנגב ובחוף הים ארץ הכנעני והלבנון עד הנהר הגדול נהר פרת, והיינו שלא נעזבה בידי זולתי מן האומות או לשממה, וזוהי שחז"ל קוראים אותה מלחמת מצוה, שעליה יוצא חתן מחדרו וכלה מחופתה (כמ"ש בסוטה מד, ב). וזהו שהפליגו חז"ל (בכתובות קיב) בשבח דירת א"י, עד שאמרו: "כל היוצא מא"י לחו"ל כאילו עובד ע"ז, שנא' כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים", ועוד הפלגות אחרות בשבחה, הכל הוא ממצות עשה זו. ולשון הספרי: "מעשה בר"י בן בתירא ור' מתיא בן חרש ור' חנינא בן אחי ר' יהושע, שהיו יוצאין לחו"ל, והגיעו לפלטיא, ונזכרו מא"י, זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקראו בגדיהם, וקראו המקרא הזה: "וירשתם אותה וישבתם בה, ושמרתם לעשות את כל החקים והמשפטים, לומר לך: שקולה ישיבת א"י כנגד כל המצות".

ב

והגאון ר' יצחק די ליאון בס' מגלת אסתר, כתב ליישב דעת הרמב"ם, דס"ל שמצות ישיבת א"י וירושתה לא נהגה אלא בימי משה ויהושע ודוד, וכל זמן שלא גלו מארצם, אבל לאחר שגלו מעל אדמתם אין מ"ע זו נוהגת לדורות עד עת בוא המשיח, ואדרבה נצטוינו לבל נמרוד באומות ללכת לכבוש הארץ בחזקה. וכמו שדרשו בסוף כתובות מפסוק "השבעתי אתכם בנות ירושלים אם תעירו" וכו', שלא יעלו בחומה. ומ"ש חז"ל שכיבוש א"י מלחמת מצוה, זהו כשאין אנו משועבדים לאומות, וכן מה ששבחו חז"ל בשבח דירת הארץ זהו דוקא בזמן שבהמ"ק קיים, אבל עכשיו אין מצוה לדור בה. וכן פירשו התוס' סוף כתובות בשם ר' חייא. עכת"ד.

ג

דברי בעל מגלת אסתר מפליאים מאד, ושתי תשובות בדבר: (א) שהרי הרמב"ם מנה מצוות רבות מכלל התרי"ג מצוות, אע"פ שאינן נוהגות לדורות, כגון מ"ע של בנין בית המקדש, שיבנה ע"י מלך המשיח (כמבואר ברמב"ם הל' מלכים פ"א ה"א), וכיוצא בזה, וכשם שמצוות אלו עתידים להתחדש בביאת המשיח, ואעפ"כ הם מכלל תרי"ג מצוות, כן מצוות כיבוש הארץ ויישובה לגבולותיה בודאי שתתחדש עם ביאת מלך המשיח, וא"כ הדרא קושיא לדוכתה, מדוע לא מנאה הרמב"ם? (ב) שהדבר ברור שגם הרמב"ם מודה להרמב"ן בעיקר הדין של מצוות יישוב א"י בזמן הזה, וכדמוכח ממ"ש הרמב"ם (הל' אישות ספ"ג): "אמר האיש לעלות לא"י והיא אינה רוצה, תצא בלא כתובה; אמרה היא לעלות והוא אינו רוצה, יוציא ויתן כתובה". ובשו"ת הרמב"ם (ירושלים תרצ"ד סי' קפ), נשאל על מי שהיה במחלוקת עם אשתו ולימדוהו לטעון שברצונו לעלות ולדור בא"י, ואם לא תאבה האשה ללכת אחריו תצא בלי כתובה, וכששמעו גדולי הקהל על כך, חרה להם מאד, וטענו: א"כ כל מי שישנא את אשתו וירצה לגרשה בלא כתובה יעליל עליה טענה זו, וא"כ לא הנחת בת לאברהם אבינו יושבת תחת בעלה. והשיב: "המפורסם אצלינו אשר ראינו בתי דין דנין בו במערב... שמחרימים בשם על כל מי שטוען כן בדרך עלילה על אשתו שלא לעשותו, וזולתי ללכת להתברך בא"י, לא זולת זה, ויענה הבעל אמן, ואז יכריחו האשה ללכת עמו לא"י או תצא מבלי כתובה. ככה ראינו אותם

דנים, אולם מה שאני רואה, וכו' אני מורה", לפ"מ שאמרו רז"ל אין לדיין אלא מה שענינו רואות, כי "איש שבקש לעלות לא"י והוא מוחזק בכשרות ולא היה בינו לבין אשתו מריבה בשום פנים אז נחייב אשתו לעלות עמו לא"י ואם יחסר אחד מהתנאים הללו אין לדון עליה לעלות עמו". למדנו מדבריו, שהלכה זו שהיא מכח מצוות ישיבת א"י (כמ"ש הרמב"ן הנ"ל), היא הלכה פסוקה לדורות, ומבואר יוצא, שמצוות ישיבת א"י נוהגת גם בזמן הזה. וכן יש להוכיח ממ"ש הרמב"ם (הל' עבדים פ"ח ה"ט): "עבד שאמר לעלות לא"י כופין את רבו לעלות עמו, או ימכור אותו למי שיעלהו לשם. רצה האדון לצאת לחו"ל אינו יכול להוציא את עבדו עד שירצה. ודין זה בכל זמן, אפי' בזה"ז שהארץ ביד עכו"ם. וכלשון הזה נפסק בטוש"ע יו"ד (ס"ס רסז). אתה הראת לדעת, שמצוות ישיבת א"י נוהגת בכל זמן, ואינה מוגבלת לזמן שהיו כל ישראל על אדמתם. ולא כבעל מגלת אסתר.

ד

ואין לכתוד, שיש מקום להליץ על בעל מגלת אסתר הנ"ל, שאף שהלכות אלו נוהגות לדורות, י"ל שאין זה משום עיקר המצוות של ישיבת א"י, אלא משום המצוות התלויות בארץ, שנוהגות עכ"פ מדבריהם, ולכן יכולים הבעל והאשה לכוף זא"ז לעלות לא"י כדי לקיים המצוות התלויות בארץ, וכן הדין באדון עם עבדו, ולעולם שאין מצות ישיבת א"י עצמה נוהגת בזה"ז, והעליה לא"י היא רק הכשר מצוה. וכיו"ב מצינו בב"ב (צא, א): ת"ר, אין יוצאין מא"י לחו"ל אא"כ עמדו סאתים בסלע", ופי' רשב"ם דה"ט לפי שמפקיע עצמו מן המצוות. ע"ש. משמע דס"ל לרשב"ם, שאין מצוה בישיבת א"י עכ"פ בזה"ז, רק הכשר מצוה היא להכניס עצמו בעול מצוות התלויות בא"י. ולכאורה כן יש לדייק מדברי הגמרא (סוטה יד, א): "דרש רבי שמלאי: מפני מה נתאוה משה ליכנס לא"י, וכי לאכול מפריה הוא צריך, או לשבוע מטובה הוא צריך? אלא כך אמר משה: הרבה מצוות נצטוו ישראל, ואין מתקיימין אלא בא"י, אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי! א"ל הקב"ה: כלום אתה מבקש אלא לקבל שכר - מעלה אני עליך כאילו עשיתם". והרי רבי שמלאי גופיה יסד לנו: "תרי"ג מצוות נצטוו ישראל" (מכות כג ב), וא"כ למה לא אמר, שרצה משה רבינו לקיים מצות

ישיבת א"י עצמה, שהיא אחת מתרי"ג מצות, לדעת הרמב"ן, מכאן, שאין מצוה בישיבת א"י בפ"ע, אלא כולה משום קיום מצות התלויות בה. וכן ראיתי להגרמ"ד פלוצקי בס' חמדת ישראל ח"א (דף יג, ג) שכ' להוכיח כן, היפך דעת הרמב"ן. אולם אי משום הא לא איריא, שי"ל שמכיון שגזר הקב"ה על משה לבל יכנס לארץ, הן מצד עונש, כמו שכתוב: "יען לא האמנתם בי להקדישני... לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ", והן מצד כפרה לדור המדבר, כמ"ש התוס' (סוטה יד, א), מהמדרש, שלכן נקבר מול בית פעור, שבכל שנה ושנה באותו יום שחטאו ישראל בבנות מואב ובעל פעור, עולה בית פעור למעלה ומתעורר לקטרג באות פרק על ישראל ולהזכיר עונם, וכשהוא רואה קברו של משה לפניו חוזר ושוקע. וכן אמרו בסוטה שם, מפני מה נקבר משה מול בית פעור, לכפר על מעשה פעור (או לפי המדרש שהובא ב"פרשת דרכים" ריש דרוש ח: "מפני מה לא נכנס משה לא"י כדי שיביא עמו לעת"ל את דור המדבר, שנאמר כי שם חלקת מחוקק ספון, מה טעם? משום ויתא ראשי עם"). נמצא, שאדיר חפצו ורצונו של הקב"ה שלא יכנס משה לא"י, ומאי אולמיה דהאי עשה של מצות ישיבת א"י, מהאי עשה שגזר הקב"ה שלא יכנס לא"י, רק חשב שבכדי לקיים הרבה מצוות התלויות בארץ כדאי להפציר, אולי יש תקוה לבטל הגזירה, עד שא"ל הקב"ה מעלה אני עליך כאילו עשיתם נובסופו של דבר הסכימה דעתו של משה לקיים ג"כ גזירת הקב"ה בשמחה ובזריזות, כמ"ש (בסוטה לג, ב), ויעל משה מערבות מואב אל הר נבו, י"ב מעלות היו שם, ופסען משה בפסיעה אחת, ולכאו' מה בא להשמיענו בקפיצת י"ב מעלות בבת אחת, אלא בא לספר לנו על זריזותו של משה לקיים רצון הקב"ה גם כשהדבר נגע אל נפשו, והיא תהלתו ותפארתו. וכמ"ש כיו"ב בספרי פר' מטות, והובא בפרש"י שם, בענין נקמת מדין: מגיד שבחו של משה, שאע"פ ששמע שמיתתו תלויה בדבר עשה בשמחה ובזריזות, שנא' וידבר משה אל העם לאמר החלצו מאתכם אנשים לצבא, ואין החלצו אלא הזדרזו. ע"ש. אולם מדברי חז"ל במדרש (ב"ר פ' עו ב): "וירא יעקב מאד, אמר: כל השנים הללו עשו יושב בא"י, תאמר שהוא בא עלי מכח ישיבת א"י?", מכאן שאין ישיבת א"י הכשר מצוה לקיים מצוות התלויות בארץ, שהרי עדיין לא נתקדשה לקיום המצוות התלויות בה. אלא ודאי שישיבת א"י בעצם מצוה היא, ולכן פחד יעקב פן תעמוד זכות ישיבתה

לעשו. וכן מבואר בשו"ת מהרי"ט (חיו"ד סי' כח) בטוב טעם ודעת, שכל ההלכות הנ"ל מצד עצם מצות ישיבת א"י, ולא משום מצות התלויות בארץ.

אוצר החכמה

ה

וכן יש להוכיח שמצות ישיבת א"י נוהגת גם בזה"ז, מהגמ' בגיטין (ח, ב): ^{אוצר החכמה}הקונה בית או שדה בפרוארי ירושלים כותבין עליו אונן אפי' בשבת, ואע"ג דאמירה לגוי שבות, משום יישוב א"י לא גזרו רבנן. וכן פסק הרמב"ם (הל' שבת פ"ו הי"א), שאע"פ שלא הותר בשבת במקום מצוה אלא שבות דשבות, כגון לומר לעכו"ם להביא לו איזמל למילה, דרך כרמלית בלבד, מ"מ בזה התירו לומר לגוי לכתוב ולהעלות בערכאות שלהם, אע"פ שאינו אלא שבות אחת, שמשום יישוב א"י לא גזרו חכמים. והסבירו הרמב"ן בחידושו ל^{אוצר החכמה}שבת (קל, ב), והריב"ש בתשובה (סי' שפז), דשאני מצות יישוב א"י, שאינה מצוה לשעתה בלבד, אלא היא מצוה המתקיימת לעולם, ומצוה שיש בה תועלת לכל ישראל, שלא תשתקע ארץ קדושה ביד עכו"ם. ע"ש (וכן פסקו הטור וש"ע א"ח סי' שו סעיף יא). וכן יש להוכיח עוד מהגמ' במנחות (מד, א): השוכר בית בחו"ל כל שלשים יום פטור מן המזוזה, מכאן ואילך חייב במזוזה, אבל השוכר בית בא"י עושה מזוזה לאלתר משום יישוב א"י (וכן פסקו הרמב"ם הל' מזוזה ספ"ה, והטוש"ע יו"ד (ס"ס רפו). ופירש רש"י, שבא"י כיון שקבע המזוזה שוב אינו נוטלה משם ומפני טורח מזוזה אחרת בקושי יצא משם, ובחו"ל בנקל חוזר בו. אבל יש לפרש עוד הכוונה שדירת חו"ל כל שלשים יום חשיב דירת עראי, וכל זמן שלא הוחזק לדור שלשים יום פטור ממזוזה, דהו"ל, כמ"ש בירושלמי (סוף מגילה), שהבית שבספינה פטור ממזוזה לפי שאינו דירת קבע. וכ"פ הרמב"ם (הל' מזוזה פ"ו ה"ט). וה"נ אמרינן בסוכה (י, ב): סוכת החג בחג פטורה מן המזוזה, למאי דקי"ל סוכה דירת עראי בעינן, וכ"פ הרמב"ם (שם). משא"כ דירת א"י שהיא מצוה, מצותה קובעתה, כעין מ"ש (בפסחים קה א ובביצה לד, ב): שבת קובעת למעשר, משום דכתיב: "וקראת לשבת עונג". וכ"כ בב"י יו"ד (ס"ס רפו) בשם ר' מנוח, דבחו"ל הוי דירת עראי ולכן פטור ממזוזה. ע"ש. ולפ"ז גם מהלכה זו הנוהגת בזה"ז מוכח שמצוות ישיבת א"י נוהגת גם בזה"ז.

ו

ומ"ש במגלת אסתר להוכיח מד' התוס' סוף כתובות שאין מצוות ישיבת א"י נוהגת בזה"ז, - זה אינו, כי ז"ל התוס' שם: "והיה אומר ר' חיים שעכשיו אין מצוה לדור בא"י, כי יש כמה מצוות התלויות בארץ וכמה עונשין שאין אנו יכולים להזהר בהם ולעמוד עליהם". ופשוט, שהכוונה היא שיש לחשוב הפסד מצוה כנגד שכרה, ואין הצר שוה בנזק העונשים, שיעבור על המצוות התלויות בארץ לאחר בואו לארץ. וכעין מ"ש בשבת (ד, א), ובטוש"ע א"ח (סי' רנב ס"ו), שאם הדביק פת בתנור במזיד בשבת, התירו לו לרדותו קודם שיאפה, כדי שלא יבא לידי איסור סקילה. ובתוס' ב"ק (צא, ב) ד"ה אלא אומר ר"ת דהא דאמר (בנזיר ג, א) דנזיר טהור לא הוי חוטא, היינו שהמצוה גדולה מן העבירה, שמצוה עליו לידור, כדאמרי' (סוטה ב, א) הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין, ומ"מ קצת חטא יש, מידי דהוה אמתענה תענית חלום בשבת שקורעין גזר דינו ונפרעין ממנו על שהתענה בשבת, מאי תקנתיה ליתב תענית לתעניתיה. וכן מתבאר בהפלאה כתובות שם. ובאמת שהמהרי"ט (חיו"ד סי' כח) ערער בעיקר דברי ה"ר חיים הנ"ל, שאין זה מיסוד התוס', שהרי הרא"ש לא הביא ד"ז לא בתוספותיו ולא בפסקיו, ואי איתנהו להני מילי דה"ר חיים לא הוו שחקי מיניה כל הפוסקים ראשונים ואחרונים, ואדרבה בתשו' מהר"ם (סי' קצט) כ' בזה"ל: "ועל כי ראיתי שיש בני אדם שבאים לחלק בין בזמן הבית לזמן הזה, צריך אני לבאר שאין לחלק בזה, דהא אמרינן בירושלמי שלהי כתובות... וההיא דירוש' איירי בזמן הזה ואפ"ה כופין את האשה לעלות לא"י". מכאן אתה למד, שדברי ה"ר חיים אינן מיסוד התוס', כי מי לנו בקי בדברי התוס' יותר ממהר"ם והרא"ש, ובהגהות מרדכי מבואר שטעמו של ה"ר חיים אינו אלא משום סכנת הדרכים, ומ"ש בתוס' בשם ה"ר חיים שאין מצוה לדור בא"י - הגהת תלמיד היא, ולא דסמכא היא כלל. המהרי"ט (בסוף כתובות) הניף ידו לדחות דברי ה"ר חיים בשתי ידיים, שעיקר טעמו שאין אנו יכולים להיזהר בכמה מצוות התלויות בארץ, הוא דבר תימה, שהרי יש כמה מצוות שיכול לקיימן בנקל אם ירצה להתחייב בהן, כגון לקט שכחה ופאה ותרומות ומעשרות וכו'. ועוד, שהרי ישיבת א"י מצוה מן התורה היא, ומנאה הרמב"ן במגן המצוות מדכתיב: "וירשתם אותה וישבתם בה", ונוהגת אפי' בזמן הזה, דאכתי בקדושתה קיימא וכו',

והלכה רווחת היא שכופין לעלות לא"י ולית דחש להא דה"ר חיים כלל. עכת"ד. [ומכאן תשובה למ"ש בנז"כ תנינא (חיו"ד סי' ר), בשם בנו הגר"ש, ז"ל, שאין לתמוה על בעלי התוס' שלא עלו לא"י, שהרי מבואר בדברי התוס' סוף כתובות (ק', ב) שעכשיו אין מצוה לדור בא"י, שאין אנו יכולים ליזהר במצות ועונשים התלויים בא"י. ע"כ. ולא זכר דברי המהרי"ט הנ"ל, שאין זה מיסוד דברי התוס'. וע' לתלמיד מהר"ם בס' התשב"ץ (סי' תקסא) וז"ל: "וששאלת למה לא הלכו כל האמוראים לא"י, אשיבך, שלא היה מותר להם, כי היו צריכים לבטל מלימודם ולשוט אחר מזונותיהם ופרנסתם, ואמרינן בעירובין (מז, א) שמותר לצאת מא"י לחו"ל אחר רבו ללמוד תורה, כ"ש שאין לילך מרבו שבחו"ל לא"י להתבטל מלימודו ולשוט אח מזונותיו". וכ"ה בארחות חיים ח"ב (עמו' תריב) ובכל בו (סי' קכז). ע"ש]. וע"ע למרן החיד"א בשו"ת יוסף אומץ (סי' נב) ובשו"ת מטה יוסף ח"א (חיו"ד סי' י). ובשו"ת צדקה ומשפט (חיו"ד סי' ו). ועמ"ש הגאון מליסא בתשובה שנדפסה בס' עמוד אש (עמו' קו). וי"ל ע"ד. ואכמ"ל.

ז

גם מ"ש במגלת אסתר שם להוכיח נגד דעת הרמב"ן ממ"ש חז"ל כל העולה מבבל לא"י עובר בעשה, שנא' בבלה יובאו ושמה יהיו, ואם איתא שמצות ישיבת א"י דאורייתא, הרי נאמר אלה המצות שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה (שבת קד, א), וכ"ש שאין נביא יכול לסתור מצוה מה"ת. ע"כ (וע"ע להגאון בכור שור (חולין קלז, ב) שכ', וצריך לשום לב אהא דקאמר רב יהודה שכל העולה מבבל לא"י עובר בעשה, והרי מצינו לכמה תנאים שעלו מבבל לא"י, ומהם הלל (בפסחים סו, א) ור' חייא (בסוכה כ, א) ועוד, ונ"ל שההולך לא"י לקיים מצות התלויות בא"י כתרו"מ וכדומה כ"ע מודים שלא נאמר בו עשה שאסור לילך לא"י, דלא אתי עשה דד"ק ודחי מצות דאורייתא, וכל התנאים שהלכו לשם כוונתם רצויה לעבודת יתברך, אלא דהיינו למ"ד דלא בטלה קדושת הארץ, וכל חיוב המצות מה"ת, אבל למ"ד דרבנן לא אתי רבנן ודחי עשה דד"ק, ורב יהודה ס"ל כמ"ד שבזה"ז בטלה קדושת הארץ, ואין שום היתר לעלות לא"י וכו'. ולפ"ז לדידן דקי"ל דחלה ותרומ"מ ושביעית מדבריהם נקטינן כרב יהודה שבזה"ז

אסור לעלות לא"י. והרמב"ם ספ"ה מה' מלכים פסק שאסור לצאת מבבל לשאר ארצות, וכ' מרן הכ"מ שגם א"י בכלל שאר ארצות. ע"ש. והיינו להרמב"ם לשטתיה שבטלה קדושת הארץ, וכמ"ש בהל' בית הבחירה ספ"ו ובכמה מקומות). ולפע"ד לק"מ, שהרי כתב הרמב"ם (הל' יסודי התורה פ"ט ה"ג), שאם הנביא עוקר המצוה לזמן מסויים שומעים לו, וכאן הרי נאמר "עד יום פקדי אותם", והיינו עד הפקידה של תחלת בית שני (כמ"ש במגילה יב, א), אלא שחז"ל המשיכו האיסור מדרבנן בגלל ריבוי הישיבות והרבצת התורה שבבבל, וכפרש"י שם, ואף שהתוס' כתובות (קיא רע"א) כתבו: "אע"ג דהאי קרא ("בבלה יובאו ושמה יהיו") בגלות ראשון כתיב - י"ל דבגלות שני נמי קפיד קרא". ונראה דמשמע ליה הכי מדכתיב: "עד יום פקדי אותם", שהפקידה תעשה ע"י הקב"ה בכבודו ובעצמו. ומ"מ הרמב"ן תנא ופליג ויסבור שאין זה מדברי קבלה אלא מדברי סופרים. וע' להגאון מהר"ן חיות בחי' לברכות (כד, ב) תמה ע"ד המגלת אסתר הנ"ל: "ולטעמך מי ניחא, והרי גם לשטתו שהמצוה של ישיבת א"י אינה לדורות, מ"מ הרי אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה, ואיך גזר אומר "בבלה יובאו ושמה יהיו", א"ו שאין זו אלא תקנה כשאר תקנות נביאים, שאינם בכלל מצות, וכמו שמצינו (בב"ב ס, ב), שקבלו עליהם הרבה גזירות זכר לחורבן". [ובשו"ת תירוש ויצהר (סי' קיד אות ג-ד) כ' שקושית המגלת אסתר מדרב יהודה שהעולה מבבל לא"י עובר בעשה, לק"מ, שהרי רבים חולקים עליו, והלכו מבבל לא"י, כמו ר' זירא ור' חייא וכו'. ותמיהני שלא זכר שר מד' מרן הכ"מ ספ"ה מה' מלכים הנ"ל, דנקיט להלכה שאסור לעלות מבבל לא"י. וצ"ע]. גם מ"ש במגלת אסתר שם: "שהמאמר שהביא הרמב"ן מספרי במעשה דריב"ב וחבריו, י"ל שלא על שנמנע מהם מלישב בא"י בכו וקרעו בגדיהם, שאילו היתה מצוה זו נוהגת בזה"ז הרי היו יכולים לקיימה ע"י שיחזרו לא"י, ולמה בכו וקרעו בגדיהם", באמת שכבר תמהו על בעל מגלת אסתר, שלא ראה דברי הספרי במקומו, שמסיים במעשה זו: "וחזרו ובאו למקומם, ואמרו שקולה ישיבת א"י ככל המצות שבתורה, שנאמר: "וירשתם אותה וישבתם בה, ושמרתם לעשות את כל החקים והמשפטים" (ראה בדברי החיד"א בס' יעיר און מערכת י אות ה. ובשו"ת נשמת כל חי חיו"ד סי' מח. ובשו"ת אבני נזר חיו"ד סי' תנד. ושם האריכו בדברי המגלת אסתר הנ"ל. ואכמ"ל).

ח

113-437

ועינא דשפיר חזי בשו"ת התשב"ץ ח"ג (סי' רפח), שכ' זו"ל: "הדירה בא"י מצוה גדולה היא, וכבר מנאה הרמב"ן מכלל תרי"ג מצוות, ובספרי אמרו שקולה ישיבת א"י כנגד כל המצוות וכו'". מבואר מדבריו, שמסכים הולך לדעת הרמב"ן. ולפמש"כ לעיל גם הרמב"ם יודה לזה, אלא שבהיות שהיא מצוה כוללת לכל המצוות התלויות בארץ לפיכך לא מנאה למ"ע. וכ"כ האחרונים. ולפ"ן יש להעיר ע"ד הכנה"ג (יו"ד סי' רלט הגה"ט אות לג), שהנשבע שלא לדור בא"י, כי מהר"ד נחמיאש בתשו' כת"י דמדלא מנאה הרמב"ם במנין תרי"ג מצוות, ש"מ דהויא מדרבנן, ושבועה חלה עליו, אבל בתשו' המבי"ט ח"א (סי' רמה) כ' שאין שבועה חלה עליו, ונראה שסמך על הרמב"ן בהשגותיו על ס' המצוות דס"ל דהוי מה"ת. ותימה שעזב סברת הרמב"ם ונתלה בד' הרמב"ן. ע"כ. ולפי האמור לק"מ, שגם הרמב"ם יודה להרמב"ן בזה, וילמד סתום מן המפורש. וע' בשו"ת הרשב"ש (סי' ב) שכ' שדעת הרמב"ם שיש מצוה בישיבת א"י, מדרבנן. ועי' בס' נוה שלום שולאל בתשו' (סי' ז). ונשמט כל חי (חיו"ד סי' מח). ודוק.

ט

ואנכי הרואה להגאון המפוי מהר"ם פיינשטיין בשו"ת אגרות משה (חאה"ע סי' קב), שכ', בדבר השאלה אם יש עכשיו מצוה לדור בא"י כד' הרמב"ן, או אין המצוה נוהגת בזה"ז כד' ר' חיים בתוס' (כתובות קי, ב). הנה רוב הפוסקים ס"ל דהוי מצוה גם בזה"ז. אבל פשוט שאין מצוה זו חיובית שעל הגוף, שא"כ הדר בחו"ל עובר בעשה כלובש בגד של ד' כנפות בלא ציצית, שיש בזה איסור עשה, ולא הוזכר איסור בזה אלא על הדר בא"י שאסור לצאת לחו"ל, כמ"ש הרמב"ם הל' מלכים פ"ה ה"ט, ואם איתא הי"ל להרמב"ם לומר שאסור לדור בחו"ל, א"ו שאין כאן עשה חיובית, אלא שאם דר בא"י מקיים מצוה. וכיון שאינה מצוה חיובית יש להתחשב בודאי במ"ש ה"ר חיים אם יוכל ליזהר במצוות התלויות בארץ. עכת"ד. ותמיהני, שהרי משנה שלמה שנינו: הכל מעלין לא"י ואין הכל מוציאין, וכשהאשה אומרת לעלות לא"י והבעל מסרב כופין אותו להוציא וליתן כתובה. וכן כשהבעל אומר לעלות לא"י והאשה מסרבת כופין אותה לצאת בלא כתובה. והוא הדין שכעבד דורש מרבו לעלות לא"י והאדון

מסרב כופין אותו לשחררו, ואם אין מצוה חיובית לעלות לא"י, מאי כולי האי, אלא ודאי דליתא. וחוב גמור על כל מי שחרד לדבר ה' ומצותיו לעלות לארץ ישראל, ובפרט בזמן הזה, ומ"ש הרמב"ם ש"אסור לצאת מא"י לחו"ל אא"כ חזק הרעב עד שנעשה שוה דינר חטים בשני דינרים". ולא כתב שאסור לדור בחו"ל, לפי שאין צורך שיחזק הרעב כל כך להיפטר מלעלות לא"י, אבל כשיש פרנסה כמו בזמנינו תלי"ת בודאי שחובה ומצוה לעלות ולהתיישב בא"י. והן אמת כי ראיתי להגאון אבני נזר (ס"ס תנד אות סג), שכ' כעין דברי האגרות משה, דהא דתנן הכל מעלין לא"י, אינו מטעם מצוות יישוב א"י, שהרי כן הדין גם לגבי ירושלים - במחכתה"ר אשתמטיתיה דברי הרמב"ן (בפר' מסעי לג נג) שכת', כי מה שהפליגו חז"ל במצות יישוב א"י ושאסור לצאת ממנה, וידונו כמורדת את האשה שאינה רוצה לעלות לא"י עם בעלה, וכן האיש, בכאן נצטוינו במצוה זו, שנאמר: והורשתם את הארץ וישבתם בה, שהוא מ"ע. ע"כ. הא קמן, שהדין של משנתנו, שהכל מעלין לא"י, הוא מכוח מצוות ישיבת א"י, ובגלל קדושת ירושלים יותר מכל א"י הרחיבו הדין גם על ירושלים.

י

הן אמת שהיה מקום לתלות ד"ז בחילוקי הנוסחאות השונות, שלפנינו בכתובות (קי, ב) איתא כל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה. וכן הנוסחא בתשו' הרשב"א ח"א (סי' קלד). ובס' תשב"ץ קטן (סי' תקסב). ובארחות חיים ח"ב (עמו' תריב) ובכל בו (סי' קכז), ועוד. וכן הוא בזוהר הקדוש יתרו (דף עט ב): הכי תנינן כל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה, ומש"ה א"ל משה לישראל כי ה' "אלהיך" מביאך אל ארץ טובה ולא קאמר "אלהינו", אלא לאינן דזמינן למיעל בארעא קדישא א"ל הכי. ובכתובות (קי, ב): כל הדר בחו"ל כאילו עובד ע"ז, שנאמר כי גרשוני היום וכו'. אבל הרמב"ן בהשגות לס' המצות הנ"ל גורס: כל היוצא מא"י לחו"ל כאילו עובד ע"ז. וכן הנוסחא בתוספתא (פ"ה דע"ז). ובתורת כהנים (פר' בהר), ובילקוט שמעוני (סי' תרסו). ובאבות דר' נתן (פכ"ו). נמצא, דדוקא היוצא מא"י לחו"ל הוחמר עונשו, דהוי כעע"ז, אבל הדר בחו"ל מקודם לכן לית לן בה. ומ"מ יש לנו בודאי לחוש לנוסח שלפנינו בגמרא. ומה גם שבמה שאמרו "כל הדר

בחור"ל דומה כמי שאין לו אלוה", לא מצאנו נוסח אחר. ויש מקום לומר שזהו כעין מצות "אנכי ה' אלקיך", ו"לא יהיה לך אלהים אחרים", הדר בחור"ל מעיקרו ואינו רוצה לבוא ולהתיישב בא"י הרי הוא כאילו עובר על מצות "אנכי ה' אלקיך", וכמ"ש: דומה כמי שאין לו אלוה, אבל היוצא מא"י לחור"ל עובר ג"כ על "לא יהיה לך אלהים אחרים". [ונכבר הסביר ההפלאה כוונת אומרם: כל הדר בחור"ל, "דומה" כמי שאין לו אלוה, שהכוונה שאפי' מקבל עליו עול תורה ומצוות, ובאמת יש לו אלוה, מ"מ כיון שהוא דר בחור"ל דומה כמי שאין לו אלוה, ולהיפך אפי' הפורק מעליו עול תורה ומצוות והוא דר בא"י, ע"י מצוה זו בלבד "דומה" כמי שיש לו אלוה. וע"ש עוד בהסבר הדברים בטוב טעם ודעת].

הדפוס

יא

ובברכות (לה, ב): "ת"ר "ואספת דגנך" מה ת"ל? לפי שנאמר: "לא ימוש ספר התורה הזה מפ"ך", יכול דברים ככתבן - ת"ל: "ואספת דגנך", הנהג בהן מנהג דרך ארץ, דברי ר' ישמעאל. רשב"י אומר: אפשר אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה... תורה מה תהא עליה: אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י אחרים" וכו'. וכתב הגאון חתם סופר בחי' לסוכה פרק לולב הגזול (לו, א) ד"ה דומה לכושי, שאף ר' ישמעאל לא אמר אלא בא"י, ורוב ישראל שרויים על אדמתם, שהעבודה עצמה בקרקע בשדה וברכס, מצוה, משום יישוב א"י, להוציא פירותיה הקדושים, וע"ז ציותה התורה, "ואספת דגנך", משום מצוה, ודוחה ת"ת, דהו"ל כאומר לא אניח תפלין מפני שאני עוסק בתורה, ה"נ לא אאסוף דגני מפני עסק התורה, לפיכך בועז זורה גורן השעורים. ואפשר שאף שארי אומניות שיש בהם יישוב העולם הכל בכלל מצות יישוב א"י. משא"כ כשאנו מפוזרים בכל קצוי תבל בין אוה"ע, בכה"ג מודה ר' ישמעאל לרשב"י, וע"ז אנו סומכים, כמאמר ר' נהוראי (משנה סוף קדושין): מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה - והיינו בחור"ל, עכת"ד. ולפ"ז יש ליישב קושית הגאון מהר"ץ חיות (ברכות לה, ב) דקשיא ליה דר' ישמעאל אדר' ישמעאל, דהכא אמר ר"י הנהג בהן מנהג ד"א, ואילו במנחות (צט, ב) שאל בן דמא בן אחותו של ר' ישמעאל לר' ישמעאל, כגון אני שלמדתי כל התורה כולה מהו ללמוד חכמת יונית.

א"ל: לא ימוש ספר התורה הזה מפִּיךָ והגית בו יומם ולילה, צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמת יוונית. אלמא דס"ל דברים ככתבן. וצ"ע. ולפ"ד החת"ס נִיחא, שאף ר' ישמעאל לא התיר לעסוק במלאכה ולנהוג מנהג ד"א אלא משום מצות יישוב א"י, דדמיא להנחת תפילין, שדוחה תלמוד תורה, אבל בחכמת יוונית דליכא למימר הכי, אה"נ שדברים ככתבן. ומ"מ נראה דלאו דוקא נקט החת"ס דדמיא להנחת תפילין, דהתם לא סגי בלא"ה, והו"ל כפושעי ישראל בגופן (ר"ה יז, א), אבל הכא הדבר ברור שלימוד התורה עולה על כל מצוות התורה, כמ"ש בירושלמי (ריש פאה): יקרה היא מפנינים וכל חפצים לא ישוו בה, אפילו חפצי שמים לא ישוו בה. ובלעדי התורה אין שום אפשרות ליישוב א"י. "כי בצל החכמה בצל הכסף" ובאמת שהשיקול היסודי שצריך לדחוף את אחינו יהודי התפוצות לעליה ולהתיישבות בארץ, הוא העובדה שארצנו הקדושה נהפכה בדורנו זה למרכז עצום של התורה הקדושה, הן בכמות והן באיכות, וכבר דרשו חז"ל: "וזהב הארץ ההיא טוב", "שאין תורה כתורת א"י", ובירושלמי (נדרים פ"ו ה"ח) "אמר הקב"ה, חביבה עלי כת קטנה שבא"י מסנהדרי גדולה שבחוצה לארץ". אמנם, גם בארצות הברית ישנם מרכזי תורה, אבל לצערנו ולדאבון לבנו על כל נפש שמצילים, נטמעים ומתבוללים עשר נפשות. וכל חייהם הרוחניים דומים למי שבונה טרקלין מפואר על קרח, "וחם השמש ונמס"... אשרי חלקם של העולים לארצנו הקדושה ומתיישבים בה ועושים למען יישוב א"י מי בגשמיות ומי ברוחניות "כי כאיש גבורתו". ואומרים בשם האר"י, שאע"פ שגם התיירים שעולים לא"י לתור את הארץ "משוט בארץ ומתהלך בה", זוכים לשאוף את אורה המחכים, אולם זוכים הם לבחינת "רוח" (מנפש רוח ונשמה שבאדם), אבל המתיישבים כה בקבע זוכים למדרגה גבוהה ביותר, היא ה"נשמה", וכמו שכתוב: "נותן נשמה לעם עליה", אלו תושבי א"י, ורוח להולכים בה, אלו התיירים שחוזרים אח"כ לארצם שבחו"ל. ולעתיד כל ישראל יעלו לא"י, "ויאמר כל אשר נשמה באפו ה' אלהי ישראל מלך ומלכותו בכל משלה. במהרה בימינו אמן.

הלכה פסוקה היא שפקוח נפש דוחה כל המצות שבתורה, חוץ מעבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים. כמבואר בסנהדרין (עד, א) וביומא (פה, ב) למדנו זאת מהפסוק ושמרתם את חקותי ואת מצותי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, וחי בהם ולא שימות בהם. וכן כתב הרמב"ם (בפרק ה מהלכות יסודי התורה הלכה א-ב). ואמרו בירושלמי יומא (פרק ח הלכה ה), השואל לחכם (אם מותר לחלל שבת ויום הכפורים לצורך פקוח נפש) הרי זה שופך דמים (שעוד שהוא הולך לשאול וחוזר, החולה מוציא את נפשו, ודמו מידו יבקש). והזריז הרי זה משובח. וכן כתב הרמב"ם (בפרק ב מהלכות שבת הלכה ג), והוסיף, הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלום בעולם. ואלו האפיקורסים שאומרים שאסור לחלל שבת אפילו לצורך פקוח נפש, עליהם הכתוב אומר וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם. ע"כ. ודברי הירושלמי הביאם להלכה גם הרמב"ן בתורת האדם (דף יא, ב). והמאירי בחיבור התשובה (עמוד תעא). ורבינו יונה גירונדי בספר איסור והיתר (כלל ס דין ה) ועוד.

אוצר החכמה

והנה בעצם דין החזרת שטחים מארץ ישראל שלא במקום פקוח נפש. מדברי הרמב"ם (בפרק י מהלכות עבודה זרה הלכה ו) שכתב, ואם יד ישראל תקיפה על האומות, אסור לנו להניח גוי בינינו ואפילו יושב ישיבת עראי או עובר ממקום למקום לסחורה לא יעבור בארצנו, עד שיקבל עליו שבע מצות שנצטוו בני נח, שנאמר לא ישבו בארצך, ואפילו לפי שעה. ע"כ. מוכח שאיסור זה נוהג גם לגבי ישמעאלים שאינם עובדים עבודה זרה. (וכמו שכתב הרמב"ם בפרק יא מהלכות מאכלות אסורות הלכה ז: "גר תושב שקיבל עליו שבע מצוות יינו אסור בשתיה ומותר בהנאה. וכן גוי שאינו עובד עבודה זרה, כגון אלו הישמעאלים, יינם אסור בשתיה ומותר בהנאה. וכן הורו כל הגאונים". וראה עוד בשו"ת הרמב"ם הוצאת

פריימן סימן שסט ושפב). אולם הראב"ד בהשגותיו שם כתב: "זאת לא שמענו מעולם והפסוק שהוא מביא בשבע אומות הוא, ואפילו לדבריו ישיבה כתיב בהו ולא העברה". וכן כתב הסמ"ג (סימן מט). ובגיטין (מה, א) תניא, לא ישבו בארץ פן יחטיאו אותך לי, יכול בגוי שקיבל עליו שלא לעבוד עבודה זרה הכתוב מדבר, תלמוד לומר לא תסגיר עבד אל אדוניו, מה תקנתו, עמך ישב בקרבך באחד שעריך. ופירש רש"י, לא ישבו בארץ, "בשבע אומות כתיב". לא תסגיר עבד אל אדוניו, אל תוציאווהו מביניכם להשיבו לעבודה זרה. ע"כ. והרמב"ן בסוף פרשת שופטים (פרק כ פסוק יח) כתב, למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם, הנה התורה הנהירה אותנו לא ישבו בארץ פן יחטיאו אותך לי כי תעבוד את אלהיהם, שהיא אזהרה לעובדי עבודה זרה, כי אם תכרות להם ולאליהם ברית, רבים מהם יפתוך לעבוד עבודה זרה וכו'. וראה עוד בדברי הרמב"ן שמות (פרק כג פסוק לג). מוכח דס"ל שדוקא בעובדי עבודה זרה שיין איסור לא ישבו בארץ. אלא שמדברי רבינו אליעזר ממיץ בספר יראים השלם (סימן שטו) לא משמע כן. ועיין בשו"ת חיים שאל (סימן מג אות ז), ובשו"ת מהר"ם שיק (חלק יו"ד סימן שפא), ובשו"ת אבני נזר (חלק יו"ד סימן קמב). ודו"ק. על כל פנים לדעת רוב הראשונים איסור לא ישבו בארץ אינו נוהג לגבי הישמעאלים שאינם עובדים עבודה זרה. ולכל הדעות בזמן הזה שאין יד ישראל תקיפה על אומות לגרש את הגוים מארץ ישראל מיראת האומות, בודאי שאינו נוהג דין זה, כמו שכתב הרמב"ם שם. ועוד שאפילו הגוים שהם עובדי עבודה זרה שוכנים בינינו, ואין כל אפשרות להזיזם ממקומם. [ואדרבה על ממשלת ישראל, מכח חוק בין-לאומי, להגן ולשמור על הכנסיות של הנוצרים שבארץ ישראל, אף על פי שהם בתי עבודה זרה ומיוחדות לפולחן שלהם. אף שמצוה מן התורה לאבד עבודה זרה ומשמשיה ולשרש אחריה עד שנאבד אותה מכל ארצנו, ומכל מקום שנכבש אותו. (עיין רמב"ם פרק ז מהלכות עבודה זרה הלכה א). ובודאי שזה מחליש מבחינת ההלכה תוקף הכיבוש שנעשה על ידי חיילי צה"ל].

אולם עדיין יש לדון במה שכתב הרמב"ם (פרק י מהלכות עבודה זרה הלכה ד), שאף בזמן שיד עכו"ם תקיפה על ישראל, אין מוכרים קרקע לגוי בארץ ישראל שנאמר לא תחנם, לא תתן להם חניה בקרקע, שאם לא יהיה להם קרקע בארץ ישראל ישיבתם ישיבת עראי היא. ע"כ. ומקור דבריו

בעבודה זרה (כ, א), וכתבו התוספות שם שאיסור זה נוהג לגבי כל האומות. וכתב הגאון בעל כנסת הגדולה בספר דינא דחיי (לאוין מח) שאף דעת הרמב"ם כן הוא. ע"ש. וכן פסק בספר האשכול חלק ג (עמוד קכג). וראה עוד למהר"ם שיק על תרי"ג מצות (סימן תכז). אלא שמרן הראשון לציון גאון ירושלים מהר"ר מיוחס בכר שמואל בספרו מזבח אדמה (סאלוניקי תקל"ז, דף יב, ב), העיד בגדלו שכמה מגדולי ישראל עשו מעשה למכור בתייהם וחצרותיהם לישמעאלים, משום שסוברים שלא נאסרה חניה בקרקע אלא לגבי גוים שעובדים עבודה זרה, מה שאין כן בישמעאלים שאינם עובדים עבודה זרה. ושכן מוכח ממה שכתב הרמב"ם בספר המצות (מצוה נא) וזו לשונו: הזהירנו השי"ת מלהושיב עובדי עבודה זרה בארצנו כדי שלא נלמוד כפירותם בה', שנאמר לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי כי תעבוד את אלהיהם וכו', ואם ירצה עכו"ם לעמוד בארצנו אסור לנו להרשות לו עד שיקבל עליו שלא לעבוד עבודה זרה, אבל עובדי עבודה זרה לא ישבו עמנו בארצנו ולא נמכור להם נחלה ולא נשכיר להם בית, ובביאור אמרו לנו הפירוש "לא תחנם" לא תתן להם חניה בקרקע. עכת"ד. וכן פסק הגאון רבי ראובן (רבו של הגאון רבי אברהם אלקלעי בעל זכור לאברהם וחסד לאברהם) בתשובה כתיבת יד, והביאו להלכה הגאון החסיד רבי אליהו מני בזכרונות אליהו (חלק יו"ד מערכת ג' אות ג). וכן העלה הגאון רבי אליהו קלצקין בשו"ת אמרי שפר (סימן צב). ע"ש. ובאמת שמפשוט דברי הרמב"ם בחיבורו (הלכות עבודה זרה פרק י) הנ"ל, לא משמע כן. וכן כתב הגאון הנצי"ב בשו"ת משיב דבר (בקונטרס דבר השמטה דף נח, א), שגם לגבי הישמעאלים שאינם עובדי עבודה זרה שייך איסור לא תחנם. וכן כתב הגאון בעל חזון איש (הלכות שביעית סימן כד אות ג). ובאמת שלפי דברי הטור חשן משפט (סימן רמט) והב"ח שם, נראה שאיסור לא תחנם אינו נוהג אלא בגוים שעובדים עבודה זרה. ואף שמרן הבית יוסף שם כתב דלאו דוקא הוא, אלא הוא הדין לישמעאלים, אולם בתשובת הרשב"א חלק א (סימן ת) מבואר להדיא שאיסור לא תחנם אינו נוהג אלא בגוים עובדי עבודה זרה. וכבר העיר הגאון רבי חיים פלאג'י בשו"ת נשמת כל חי (חלק יו"ד סימן נד) על מרן הבית יוסף מתשובת הרשב"א הנ"ל. וכן מדברי המאירי (עבודה זרה כ, א) מתבאר להתיר לגבי ישמעאלים. והגאון מרא דארעא דישאל הגרא"י קוק בשו"ת משפט כהן (סימן סג) כתב להתיר בזה על סמך דברי הטור והב"ח הנ"ל. ע"ש. וכן

הורה רבה של ירושלים הגאון רבי צבי פסח פראנק זצ"ל. ויש מקום לצרף בזה דעת הרדב"ז בתשובה חלק ה (סימן ב אלפים ונו) שעיקר כוונת מצות לא תחנם, היינו שלא לרחם עליהם, ומה שדרשו מזה לא תחן להם חניה בקרקע, יש לומר דהיינו מדרבנן ואסמכוה אקרא דלא תחנם. ע"ש. וכן כתב הגאון רבי ירוחם פישל פרלא בחיבורו על ספר המצות של רבינו סעדיה גאון (בחלק ב מל"ת יג, דף כא סע"ג), שדעת רס"ג שדרשא זו אסמכתא בעלמא היא. ע"ש. והגאון מקוטנא בשו"ת ישועות מלכו (חלק יו"ד סימן נה) פסק להתיר בפשיטות מכירת קרקעות לגוי, כדי להפקיע מאיסור שביעית, משום שאף על פי שאסור למכור קרקע לגוי משום לא תחנם, מכיון שעושים לטובת היישוב, פשוט שאין כאן איסור לא תחנם. ע"ש. וכן כתב הגאון האדר"ת בתשובה שנדפסה בספר אדר היקר (עמוד פז). וכיוצא בזה כתב השואל ומשיב תנינא (חלק ב סוף סימן עז). ע"ש.

אולם אם ראשי ומפקדי הצבא יחד עם חברי הממשלה, יקבעו שיש פקוח נפש בדבר, שאם לא יוחזרו שטחים מארץ ישראל קיימת סכנת מלחמה מיידית מצד השכנים הערבים, וכזה וכזה תאכל החרב ח"ו, ואם יוחזרו להם השטחים, תורחק מעלינו סכנת המלחמה, ויש סיכויים לשלום בר קיימא, נראה שלכל הדעות מותר להחזיר שטחים מארץ ישראל למען השגת מטרה זו, שאין לך דבר העומד בפני פקוח נפש. וכשם שלענין אכילה לחולה ביום הכפורים, הרופא הבקי ואפילו הוא גוי קובע מצב החולה, ואם אמור יאמר שיש חשש סכנה לחולה אם יצום, או שיאמר שאפשר שיכבד עליו חוליו ויש חשש שמא יסתכן, מאכילים אותו, וכמבואר בשלחן ערוך (סימן תריח סעיף א) ובאחרונים שם. נואין החולה רשאי להחמיר על עצמו לצום ביום הכפורים במקום חשש סכנה, ואדרבה הרי הוא מתחייב בנפשו, וכמו שכתב הרמב"ן במלחמות ה' (סוף פרק בן סורר ומורה). וראה עוד בחיבור התשובה להמאירי (עמוד תעא) ובהר"ן (יומא פג, א). וראה עוד בשו"ת הרדב"ז חלק ד (סימן סז). ובפרי חדש בקונטרס מים חיים (פרק ה מהלכות יסודי התורה), ובשו"ת אור גדול (סימן א, דף ג סע"א). ע"ש. כן הדבר לענינינו, שאם ראשי הצבא ומפקדיו עם חברי הממשלה המומחים לדבר, קובעים שיש פקוח נפש בדבר אם לא יוחזרו השטחים, סומכים עליהם ומתירים החזרת השטחים. וכשם שאם יש מחלוקת בין הרופאים אם יש חשש סכנה לחולה אם יצום ביום הכפורים, או לא,

כגון ¹²³⁴⁵⁶⁷ששנים אומרים שצריך לאכול, אפילו מאה אומרים אינו צריך, מאכילים אותו, שספק נפשות להקל, כמבואר בשלחן ערוך (סימן תריח סעיף ד), וכתב הלבוש שם שאפילו אם האומרים שאינו צריך לאכול הם מומחים יותר, ומופלגים בחכמה, סומכים על השנים שאומרים שצריך לאכול, ומאכילים אותו, וכמו שמצאנו בדיני עדות ששני עדים חשובים כמאה עדים, מגזרת הכתוב. וכן פסק בשלחן ערוך הגאון רבי זלמן שם, (וע"ע בספר החיים להגאון מהר"ש קלוגר סימן שכט ע"ש בזה), כן הדין כאן, שאם יש מחלוקת בדבר, ספק נפשות להקל, ויש להחזיר השטחים למנוע חשש סכנת מלחמה.

ולכאורה היה מקום להעיר בזה ממה ששנינו בפסחים (נו, א) שחזקיהו המלך קיצץ דלתות ההיכל ושיגרם למלך אשור, ולא הודו לו. סתם מי גיחון ולא הודו לו. ופירש רש"י, שלא הודו לו לפי שהיה לו לבטוח בהקב"ה, ואף שהיה אז מצב מלחמה עם אשור, והוכרח לעשות כן כדי שלא לסמוך על הנס, אף על פי כן לא הודו לו חברי הסנהדרין מפני שהיה לו לבטוח בה'. (ומה שסיים רש"י שם שנאמר וגנותי על העיר הזאת להושיעה, כבר העיר לנכון בחידושי הרש"ש, שמסדר הכתובים נראה שהבטחת ה' היתה לאחר השתדלותו כנ"ל). ואם כן אף אנו נבטח בה' ולא נחזיר שטחים שנכבשו על ידינו, אפילו במקום פקוח נפש. אולם הנה זו לשון הרמ"א בדרכי משה יו"ד (סימן שסח סק"ב) בשם פסקי מהרי"ו סימן ג, ומותר למכור גפנים ואילנות שעל בית הקברות כדי להוציא מידי הנכרים שגזלו משטח בית הקברות של יהודים ואי אפשר להוציאם משם אלא בדמים מרובים, שהרי אפילו לרפואה התירו בסנהדרין (מו, ב), ואף על פי שאין בו סכנה, וכל שכן לכבוד המתים עצמם, שאין לך כבוד גדול מזה להוציא בית הקברות מידי גוים. ובברכות (י, ב) מצינו שחזקיה המלך קיצץ דלתות היכל ושיגרם למלך אשור, ואף על פי שאמרו שם שלא הודו לו, זהו משום שהיה לו לבטוח בה', אבל לולא זאת לא היה אסור לחלל דבר הקדש כדי להציל שאר המקדש והעיר. ע"כ. וכיוצא בזה כתב הגאון הנצי"ב בספר מרומי שדה (ברכות ו, ב), שהכל ידעו שחזקיהו היה צדיק כביר, ומה שקיצץ דלתות ההיכל ושיגרן למלך אשור, הלא בשביל פקוח נפש מותר לעשות כהנה וכהנה, אלא שבכל זאת לא הודו לו מפני שהיה לו לבטוח בה'. ע"ש. והדבר ברור שזה שייך לגבי חזקיהו המלך ודורו

שכולם היו צדיקים ועוסקים בתורה תמיד, עד שאמרו בסנהדרין (צד, ב), בדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו תינוק ותינוקת ואיש ואשה שאינן בקיאים בדיני טומאה וטהרה. ולכן נאמר וחובל עול מפני שמן, חובל עולו של מלך אשור, מפני שמנו של חזקיהו שהיה דולק בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. ובסנהדרין (כ, א) שקר החן, זה דורו של משה, והבל היופי זה דורו של יהושע, אשה יראת ה' היא תתהלל זה דורו של חזקיהו. ולאישי אשר אלה לו בודאי שיש לו על מה להישען ולבטוח בשם ה' שיעשה להם נס למעלה מן הטבע, כמו שהיה בסופו של דבר, שנאמר ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור מאה ושמונים וחמשה אלף וישכימו בבוקר והנה כולם פגרים מתים. וכמו שהובטחנו בתורה"ק אם בחקותי תלכו (ופרש"י שתהיו עמלים בתורה) ונתתי שלום בארץ וחרב לא תעבור בארצכם וכו'. משא"כ בדור יתום זה שהפרוץ מרובה על העומד, הן בחינוך ילדי ישראל, והן בצניעות בנות ישראל, והן בענין שמירת שבת ומועדי ה', והכשרות, וכו', מה נדבר ומה נצטדק, בודאי שיש לחוש מאוד שמא יגרום החטא, כמו שאמרו בברכות (ד, א), וכמו שבעונותינו הרבים אבדנו במלחמת יום הכפורים כשלשת אלפים נפשות מחיילי ישראל, ואיך נוכל לסמוך על הנס ולהיכנס במלחמה עם אויבים אכזרים חיתו טרף אשר לא ישאו פנים לזקן ונער לא יחוננו. ולכן עלינו להחזיר השטחים לסלקם מעלינו. וכמו שנאמר חבי כמעט רגע עד יעבור זעם, ועד יסקיף וירא ה' לערות עלינו רוח ממרומים להשיבנו בתשובה שלמה. שאז יחיש לגאלינו ולקבץ נדחינו ולהחזיר לנו כל השטחים בתוספת מרובה, כאמור, כל המקום אשר תדרוך כף רגליכם בו לכם יהיה. ועתידה ירושלים להיות עד שערי דמשק (כבא בתרא עה, ב).

ועינא דשפיר חזי למרן הגאון רבי יוסף חיים בספר בן יהוידע (פסחים נו, א) בד"ה עיבר ניסן בניסן, שכתב, ונראה לי שאף על פי שלא הודו לו במה שקיצץ דלתות ההיכל ושיגרן למלך אשור, ובמה שסתם מי גיחון העליון, מכל מקום חזקיהו וסיעתו עמדו בדבריהם, ולא הודו לחכמי הסנהדרין שערערו עליו בזה, יען כי היתה לו תשובה ניצחת לומר שאף שבודאי אני בטוח שהשי"ת יעזור לנו להתגבר על מלך אשור, אבל אין לאדם לסמוך לגמרי על הנס, אלא חייב לעשות מה שיוכל על פי דרך הטבע. וכמו שמצינו אצל יעקב אבינו שאף על פי שהבטיחו השי"ת והנה

אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך, אפילו הכי הכין עצמו לתפלה לדורון ולמלחמה, שהיה ירא שמא יגרום החטא. ולכן גם חזקיהו נשאר עומד בדעתו בשני דברים אלו אע"פ שהחכמים לא הודו לו. ע"כ. נוראה בקהלת רבה סוף פרשה ט שחזקיהו שקיצץ דלתות ההיכל, הכין עצמו גם כן לתפלה לדורון ולמלחמה. ע"ש. ובזה ניחא מה שאמרו באבות דרבי נתן (פרק ב) סתם מי גיחון העליון, והסכימה דעתו לדעת המקום. וכתב מרן החיד"א בכסא רחמים (דף עז א), שהיו גם כן חכמים רבים שמסכימים לחזקיהו, אלא שרוב החכמים היו נגדו. וכמו שכתב כיוצא בזה הרמב"ם (סוף פרק ד מהלכות ביאת מקדש) בענין עיבר ניסן בניסן. והמחלוקת בין החכמים היתה מערכה לקראת מערכה. ואפשר שזהו גם כן בסוג אלו ואלו דברי אלהים חיים. וכתב הריטב"א בחידושי לעירובין (יג, ב) בשם רבני צרפת, שאף על פי ששתי הסברות אמת, מסר הקב"ה ההכרעה בידי חכמי הדור, וה"נ סברת חזקיהו וסיעתו אמת, אלא שרוב חכמי הסנהדרין לא הודו לו, ונמסרה ההכרעה בידם. אלא שמכיון שסברת חזקיהו וסיעתו אמת, הסכימה דעתו לדעת המקום. על דרך שאמרו בשם האר"י, שבשמים הלכה כבית שמאי. ע"כ. ולפי זה הדבר ברור שלפי מצבינו הרוחני בזמן הזה, לכל הדעות אסור לנו לסמוך על הנס, ולהיכנס בסכנת מלחמה עם השכנים הערבים. וגם הרוב שלא הודו לו לחזקיהו, יודו בזמן הזה לחזקיהו שהסכימה דעתו לדעת המקום. ועיין בשו"ת עמודי אור (סימן קטז סוף אות י') שכתב, שחזקיהו ס"ל שמותר להציל עצמו בממון חבירו, והוא הדין בממון הקדש. ורבנן פליגי וס"ל שאסור, וכמו שאמרו בבבא קמא (ס, ב). ע"ש. ועיין בחידושי הרשב"א (בבא קמא פא ב) בשם הראב"ד, שלא אמרו אסור להציל עצמו בממון חבירו אלא כשעושה כן בחנם, אבל אם עושה על מנת שיתן לו הדמים לאחר מכן, אין לך דבר העומד בפני פקוח נפש. ע"ש. וכן דעת התוספות בבא קמא (סא, ב). וכן מבואר יותר בפסקי הרא"ש שם (בבא קמא פרק ו סימן יב), שאין ספק שהיה מותר לדוד לשרוף הגדיש שהיו פלשתים טמונים בו, שדבר פשוט הוא שאין לך דבר שעומד בפני פקוח נפש אלא שלש עבירות, אלא הספק היה אם הוא פטור מתשלומין וכו'. ע"ש. וכן כתב המאירי שם. ועיין בכתובות (יט, א) אמר רב חסדא, קסבר ר' מאיר, עדים שאמרו להם חתמו שקר ואל תהרגו יהרגו ואל יחתמו שקר, אמר ליה רבא, השתא אילו אתו לקמן לאמלוכי אמרינן להו זילו חתמו ולא תתקטלון, דאמר מר אין לך דבר שעומד בפני פקוח נפש חוץ

משלש עבירות בלבד, השתא דחתמי אמרינן להו אמאי חתמיתו? ועיין בהפלאה שם, ובשו"ת בנין ציון חלק א (סימן קסז והלאה). ובשו"ת מהר"ם שיק (חיו"ד סי' שמח). ובמש"כ בשו"ת יביע אומר חלק ד (חלק חו"מ סימן ו). ואכמ"ל.

ולכאורה עדיין יש להעיר מה שכתב הרמב"ן בספר המצות, שהשיג על הרמב"ם שלא מנה מצות עשה שנצטוינו לרשת את הארץ, שנאמר וירשתם אותה וישבתם בה, והיינו שלא נעזבה ביד זולתינו או לשממה. וחז"ל קראוה מלחמת מצוה (סוטה מד, ב). ע"כ. נמצא שהמלחמה למען כיבוש ארץ ישראל ולמען תשאר בחזקתינו ולא נעזבה לזולתינו, היא מלחמת מצוה, ואם כן אין מקום לחוש בזה לפקוח נפש. וכמו שמצינו להמנחת חינוך (מצוה תכה), שהעיר על מה שכתב בספר החינוך שם, שמצוה להרוג שבעה עממים ולהשמידם, שנאמר לא תחיה כל נשמה, כי החרם תחרימם וכו', ומי שבא לידו אחד משבעה עממים והיה יכול להורגו "מבלי שיסתכן בדבר", ועבר ולא הרגו, ביטל מצות עשה של כי החרם תחרימם, מלבד שעבר על לא תעשה שנאמר לא תחיה כל נשמה. וכתב על זה המנחת חינוך, וצ"ע שאף על פי שכל המצות שבתורה נדחות מפני הסכנה, מכל מקום אין זה שייך במצוה זו שציוותה התורה להורגם ולהשמידם, כי ידוע שהתורה לא תסמוך דיניה על נסים, וכמו שכתב הרמב"ן, ובדרך הטבע בכל מלחמה נהרגים משני הצדדים, אם כן חזינן מהכא שהתורה גזרה ללחום עמהם ולכלותם אפילו במקום סכנה, ודחווה היא מצות פקוח נפש במקום מצוה זו. ואם כן מצוה להרוג מהם אפילו יסתכן. וצ"ע. (וכן כתב עוד המנחת חינוך במצוה תרד). וכן הסכים בשו"ת לבושי מרדכי מהדורא בתרא (סימן קכו). והוא הדין כאן שמצות כיבוש הארץ והחזקתה מתקיימת על ידי מלחמה, אין לחוש בזה לסכנת נפשות שעל ידי המלחמה. אולם הנה הגאון רבי יצחק די ליאון בספר מגילת אסתר שם, כתב ליישב דעת הרמב"ם שהשמיט מצוה זו, לפי שסובר שאין מצות כיבוש ארץ ישראל נוהגת אלא בימי יהושע ודוד, ובכל זמן שלא גלו מעל אדמתם, אבל לאחר שגלו אין מצוה זו נוהגת לדורות אלא עד עת בוא המשיח לישראל, כי אדרבה נצטוינו שלא נמרוד באומות העולם לכבוש הארץ בחזקה, וכמו שאמרו בסוף כתובות (קיא, א) השבעתי אתכם בנות ירושלים אם תעירו ואם תעוררו וכו', שלא יעלו בחומה ושלא ימרדו